

Maca Jogan

OD ČLOVEKA DO LJUDI OBEH SPOLOV V SOCIOLOŠKEM IZOBRAŽEVANJU

IZVLEČEK

V prispevku je predstavljen razvoj Fakultete za družbene vede Univerze v Ljubljani (1961–2011) glede na dinamiko večdimenzionalnega odpravljanja prevladujoče enospolnosti s postopnim vključevanjem žensk v pedagoški proces ter feministične vsebine v študijske in raziskovalne programe. Spolno občutljiva analiza vsebine študijskih programov in načrtov predmetov ter načinov njihove izvedbe kaže: a) da so izjemno redki moški pedagogi oplajali »resno« znanost o človeku in družbi z razlagami, ki upoštevajo oba spola, b) da so bili temeljni predmeti pretežno tradicionalno vsebinsko usmerjeni (androcentrična interpretacija objektivnega sveta) in c) da so praviloma spolno občutljivo obravnavo v pedagoški proces vnašale predvsem ženske z novimi izbirnimi predmeti, v zelo omejenem obsegu so to počele pri rednih splošnih in posebnih predmetih.

KLJUČNE BESEDE: androcentrizem, diskriminacija žensk, moško pristranska znanost, sociologija, spolno občutljivo raziskovanje

From Man to Engendered People in Sociological Education

ABSTRACT

The article presents the development of the Faculty of Social Sciences of the University of Ljubljana (1961–2011) according to dynamics of the inclusion of women in education and feminist content in study and research programmes. A gender-sensitive content analysis of study programmes and course plans and methods of their implementation reveals that: a) very few male university teachers expanded the science of man and society with explanations considering both genders; b) the basic subjects were mostly traditionally oriented in terms of

content; and c) gender-sensitive treatment was introduced into education mainly by women with new elective subjects.

KEY WORDS: *androcentrism, discrimination against women, gender-sensitive research, male-biased science, sociology*

1 Uvod

Razvoj sociologije od začetka 19. stoletja in njeno vstopanje v akademsko izobraževanje v 20. stoletju je potekalo v okoliščinah tradicionalne delitve družbenega dela po spolu, v kateri je bilo samoumevno, da ženskam pripada prostor v (njegovi) zasebnosti, moškim pa kreativni javni prostor. Proti koncu 20. stoletja je ta zgodovinsko dolgotrajna samoumevnost, dojeta kar kot naravno dejstvo, postajala eden od prednostnih predmetov globalnih političnih zavračanj in vedno pogosteje problematizirana tudi v družboslovju. Z množičnim vstopanjem žensk v akademsko izobraževanje, zlasti v drugi polovici tega stoletja, in postopno v raziskovanje družbenih pojavov se je s feministično »optiko« (Delamont 2003) začelo razkrivanje strukturnih in institucionalno varovanih determinant, ki so stoletja zagotavljale reprodukcijo družbenega reda kot objektivnega pojava. Spolno občutljivi izsledki (Jogan 2016: 199–203) so namreč porajali dvome o nevtralnosti objektivnega sveta, saj so vsi pomembni kazalniki pričali o kreativni nadvladi moškega spola v gospodarstvu, znanosti in svetovni politiki.

Na nevidnost ženskega spola v objektivnem svetu je sicer že v začetku 20. stoletja s svojo znamenito enačbo *objektivno = moško* opozoril G. Simmel (1911), vendar je glavni tok sociologije ni posvojil in je do sredine osemdesetih let prejšnjega stoletja¹ brez pridržkov sprejemal objektivno stanje družbe kot dano oziroma »naravno«, teoretski pojem »človeka« pa vezal na empirično podlago, ki jo predstavlja le moški (Jogan 1990: 10). Ta vpetost v objektivnost se je izražala na vseh ravneh znanstvenega delovanja sociologije, od predpostavk (tudi če niso bile izražene) preko analiz in razlag (harmoničnega) delovanja družbenega sistema do vključenih vzorcev uporabe teh znanj (Jogan 1990: 46–76). Sociologija torej ni bila spolno nevtralna, kot ni bil družbeni red, iz katerega je izhajala in se vanj vračala (Jogan 1990:11–12). Tako se je tudi ob znanstveni podpori moškosrediščno določena hierarhija med spoloma lahko reproducirala kot celovit strukturni pojav od mikro do makro ravni na vseh področjih ter z vsemi razpoložljivimi sredstvi institucionalnega urejanja medčloveških odnosov (Jogan 2001: 2). Vključevanje žensk kot subjektov v ustvarjanje in prenašanje znanj

1. V tem času se vključenost družbene neenakosti spolov pojavi v splošnih socioloških učbenikih, npr. A. Giddensa (1989) in M. Haralambosa (1989); zadnji je bil kasneje preveden v slovenščino za uporabo v srednjih šolah.

naj bi pomenilo tako radikalen zasuk, da ga nekatere raziskovalke označujejo s »kopernikanskim preobratom« (Lerner 1986).

Osrednji namen pričujočega prispevka je predstavitev zgodovine postopnega vključevanja žensk na vsa področja in ravni delovanja Fakultete za družbene vede v prvih desetletjih njenega obstoja. Spoznavno zanimanje je usmerjeno na troje ključnih vprašanj: a) kako se je spreminjala spolna sestava pedagoškega in vodstvenega osebja ter študentske populacije, b) kako, koliko in kdaj se je tematika ženskega spola vključevala v študijske programe in načrte posameznih predmetov ter njihovo izvajanje na vseh stopnjah izobraževanja in (delno tudi) v raziskovanju ter c) znotraj katere znanstvene discipline se je zlasti uresničevalo vključevanje in katere so bile nosilne osebe. Pri iskanju odgovorov na ta vprašanja so kot predmet spolno občutljive analize upoštevani arhivski podatki o vseh sodelujočih v izobraževanju (pedagoško osebje in študentska populacija), vsi študijski načrti in drugi pisni viri (poročila) iz obdobja 1961–1991, predstavitev rezultatov analize pa sledi razčlenjeni dinamiki celovitega izobraževalnega procesa.

Ob analitski osredotočenosti na notranji razvoj FDV glede na odprtost do ženskega spola je na mestu pripomba, da stanja v tej instituciji ne smemo razumeti kot izjemno, temveč ga je treba uvrstiti v množico primerov podobnih praks, ki jih je razkrilo šele spolno občutljivo raziskovanje v različno razvitih družbah. Raznolikim družbenopolitičnim sistemom je (bil) namreč skupen androcentrizem z obče veljavnimi vzorci nevidnosti žensk v znanosti kot najpomembnejšem področju racionalne regulacije moderne družbe. Za vstop v polnejše razumevanje polpretekle zgodovine FDV je zato treba vsaj v grobih potezah orisati širše institucionalno akademsko okolje glede na prevladujoče pojmovanje o vlogi in mestu žensk.

2 Univerza kot moška trdnjava

Za ohranjanje racionalnega (»naravnega«) reda je bila odgovorna tudi najpomembnejša (vsestranska) institucija za ustvarjanje in razširjanje znanj – univerza,² ki se je dolgo branila vdora »neobrzdanih« žensk (Jogan 2001: 82–86). V dobi sekularizacije in deteologizacije je tudi znanost poskrbela za obrambo pred »vdiranjem žensk v hram učenosti« z utemeljitvami o izraziti drugačnosti, neprimernosti tega spola za tako resne dejavnosti, s poudarjanji primarne »naravne vloge«, iracionalnosti žensk itd. (Sommerville 1995: 11–17). S podobnimi razlagami o pravi identiteti žensk so zoper njihovo vstopanje v svet

2. V Avstriji so smele ženske študirati na univerzi (na sistemsko »nenevarnih« študijskih programih) od 1897. Za to pravico so se borile tri desetletja, v sovražnih razmerah, saj so se v javnosti množila svarila o negativnih posledicah, o potencialnem neredu, celo razkroju družbe, če bi se to res zgodilo (Jogan 1997).

uma že v začetku 20. stoletja nastopali tudi prvi (katoliški) sociologi na Slovenskem (Jogan 1990: 151–189; Jogan 2023: 128–140), ki so bili prepričani, da morajo biti ženske »sposobne za rodbinsko življenje, za dobre gospodinje in dobre matere« (Ušeničnik 1910: 754).

Zlasti v drugi polovici 20. stoletja je prišlo do množičnega vstopa žensk v akademsko izobraževanje in z zamikom tudi v znanstveno raziskovanje. Spričo trdovratnih seksističnih vzorcev o pravem mestu in vlogi ženskega in moškega spola pa se ženske v znanstvenem in akademskem okolju na vseh ravneh (od vstopa, delovanja in napredovanja do materialnega in moralnega nagrajevanja) povsod po svetu srečujejo z očitnimi in prikritimi ovirami. O težjem položaju žensk v znanosti priča vrsta spolno občutljivih raziskovalnih izsledkov v zadnjih desetletjih, ki se umeščajo v različne dimenzije razvejene družbene strukture, od vzorcev in pričakovanj do organizacijske kulture. Manjše možnosti napredovanja žensk temeljijo na podcenjevanju dela žensk, na negativnih stereotipih in prepričanjih, da so ženske intelektualne zmogljivosti nižje kot moške in da je delo žensk manj kakovostno, na strožjem nadzoru pri napredovanju (Bagilhole 1994: 22), na izključevanju iz neformalnih mrež (Stolte-Heiskanen 1991: 56; Bagilhole 1994: 18–20; Benokraitis in Feagin 1995: 29–30), na neenakomerni obremenjenosti žensk v primerjavi z moškimi (Siemienska 1992) in obremenjevanju žensk z »umazaniami«, neprijetnimi deli v akademskih ustanovah (Benokraitis 1995: 128; Jogan 1997) ter tudi na pristranskem ocenjevanju »znanstvene kompetentnosti« in podcenjevanju uspešnosti (Wenneras in Wold 1998: 24–25). Splošno je veljavno spoznanje, da je očetovstvo združljivo z neprekinjenim profesionalnim razvojem in napredovanjem v karieri, medtem ko je materinstvo zelo resna ovira (Evetts 1996: 85–87). Vsi ti pojavi so prispevali in prispevajo k temu, da je delovno okolje do žensk bolj neprijazno kot do moških (Kettle 1996: 54), da prevladuje »hladna klima« (Harding 1996: 9), kar pa spet prispeva k temu, da so ženske tudi pri upravljavski, vodstveni dejavnosti marginalizirane (Hornby in Shaw 1996: 79).

Čeprav so navedene značilnosti težjega položaja žensk v znanosti pretežno s konca 20. stoletja, se do konca drugega desetletja 21. stoletja stanje ni toliko (bistveno) spremenilo, da bi bila ta spoznanja zastarela in nepomembna (Jogan 2006; Ule in dr. 2013; Hofman 2017). Ob pravni izenačenosti se akademsko delujoče ženske pogosto srečujejo še zlasti s prikrito, posredno diskriminacijo, ki se kaže na različne načine (Jogan 2014: 135–180). Posebnosti položaja žensk v družbi in znotraj akademskega okolja je treba upoštevati tudi pri predstavljanju delovanja FDV³ od začetka do konca opazovanega obdobja.

3. Spolno zaznamovano podobo o polstoletnem razvoju se lahko razume tudi kot dopolnitev k zborniku Fakulteta za družbene vede: 50 let znanosti o družbi (2011).

3 FDV in družbena neenakost spolov: 1961–2011

Predhodnica fakultete, Visoka šola za politične vede (VŠPV), je začela delovati, ko je bila znanost izrazito moško pristranska, univerza pa čvrsta »moška trdnjava«. Ob ustanovitvi sta se v VŠPV srečali moško vodena politika in moško pristranska družboslovna znanost, sama dejavnost visokošolske ustanove pa je bila mogoča z vključevanjem »drugega spola« predvsem v podpornih vlogah. V kolektivni zavesti je bila takšna vloga takrat pretežno še dojeta kot normalna, hkrati pa so se v zgodnjem socializmu poleg idejnih že vzpostavljali tudi materialni temelji za enakovredno vključevanje žensk v vse vrste in na vse ravni delovanja v javnosti.⁴ V slovenski družbi si je namreč ženski spol že priboril enake politične, ekonomske in socialne (človekove) pravice, začenjali so se uresničevati tudi ukrepi za doseganje enakih možnosti.

K usmerjanju spoznavnega zanimanja za »njeno zgodbo« so v slovenskem okolju pomembno spodbujevalno vlogo odigrale prav zunajakademske družbene okoliščine; te so se v nekaterih relevantnih razsežnostih razlikovale od tistih, v katerih se je napajala družbena znanost (sociologija) v »razvitem« svetu, ki pa je (tedaj) veljala za čisto, vrednotno in seveda spolno popolnoma nevtralno.⁵ V tem neskladju med razvito teorijo in nastajajočo novo prakso je potekalo vstopanje žensk v pedagoški proces na FDV, ki je bila v prvem desetletju primarno usmerjena v politične vede, medtem ko je bila večdisciplinarnost institucionalizirana proti koncu desetletja z vključitvijo sociologije v raziskovalno in pedagoško dejavnost. Vpogled v zgodovino vnašanja feministične perspektive v sociološko izobraževanje na tej fakulteti mora zato zajemati to »troedinost«, začjenja pa se pri glavnih nosilcih in nosilkah pedagoške in raziskovalne dejavnosti.

3.1 Spreminjanje strukture pedagoškega osebja

Vpogled v spreminjanje spolne sestave pedagoškega osebja je oprt na statistične podatke,⁶ spremembe pa so vidne po desetletjih.⁷ Ko je začela delovati VŠPV, so večino pedagoškega dela opravljali zunanji moški habilitirani učitelji;

4. Opazen je bil delež žensk med vsemi vpisanimi na Univerzi v Ljubljani, npr. v štud. letu 1960/61 je znašal 28,9 %, v štud. letu 1965/66 pa že 38,3 %.
5. V prvih desetletjih FDV (VŠPV, FSPN) ta vzorec (»paradigma«) sploh še ni sprožal dvomov.
6. Natančen opis zbiranja in vrednotenja vseh podatkov, na katerih temelji ta (zelo kratek) prispevek, je v obsežnejši študiji – zaenkrat še v rokopisu – pri avtorici.
7. Za predstavljanje dinamike je primerno združevanje posameznih let v skupine; tako se lažje »odčita« težnje v spreminjanju. Mimogrede: petletna ali desetletna obdobja so običajna mera tudi v mednarodnih skupnostih (npr. srednjeročni akcijski načrti za zagotavljanje enakih možnosti spolov v EU; desetletje v OZN).

med redno zaposlenim osebjem je bila le ena ženska, postopno pa se je njihov delež povečeval, kar kaže tabela 1.

Tabela 1: Struktura pedagoškega osebja po nazivu in spolu v letih 1961–2011.⁸

Položaj	leto											
	1961		1971		1981		1991		2001		2011	
Spol	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž
Redni profesor	1	0	0	0	6	0	19 (90,6%)	2 (9,4%)	12 (85,7%)	2 (14,3%)	17 (65,4%)	9 (34,6%)
Izredni profesor	0	0	1	0	3 (75,0%)	1 (25,0%)	7 (53,9%)	6 (46,1%)	11 (66,7%)	7 (33,3%)	20 (62,5%)	12 (37,5%)
Docent	0	0	1	0	3 (75%)	1 (25%)	10 (62,5%)	6 (37,5%)	16 (64,0%)	9 (36%)	16 (54,5%)	20 (55,5%)
Asistent	0	1	9 (90,0%)	1 (10,0%)	8 (53,4%)	7 (46,6)	9 (64,3%)	5 (35,7%)	23 (46,0%)	27 (54,0%)	18 (69,3%)	8 (30,7%)

Že v prvem desetletju se je na novo zaposlilo nekaj (žensk) asistentk, ki so v prevladujočo moško kategorijo učiteljev in sodelavcev prinesle novo težavo: odsotnost zaradi porodniškega dopusta, ki pa ni bila upoštevana pri merjenju uspešnosti in ustreznosti merilom za ohranitev naziva ali za napredovanje. Primerjava z ugodnejšim položajem mladih asistentov, ki se jim je zaradi služenja obveznega vojaškega roka podaljšala elekcijska doba, je vodila do spoznanja o diskriminaciji žensk.⁹ Glede na prevladujoče razumevanje, da je vse, kar je povezano z družino in gospodinjstvom, pravzaprav »naravna« dolžnost žensk in nekako sodi k »ljubezenskim vezem« v družini (kot je učil tudi prvi »nepopravljivi teoretik« tedanje svetovne sociologije T. Parsons), na univerzi med moškimi profesorji ni bilo posebnega spraševanja, ali lahko mlade ženske pod enakimi pogoji tekmujejo z moškimi kolegi.

8. Od leta 1961 pa do konca opazovane dobe je v vsakdanjem govoru prevladovalo moško označevanje ženskih nosilk nazivov, ki so kazali na njihovo mesto v hierarhiji. Tako se tudi simbolno vleče priznavanje, da gre za privzemanje nečesa, kar je samoumevno moško. Pa je to le drobec v začetni stopnji vstopanja žensk v znanost.

9. Tako se je konec prvega desetletja pojavila tudi zahteva, da se ta oblika prikrajšanosti žensk asistentk formalno pravno odpravi; prošnja je bila uslišana v začetku sedemdesetih let (Jogan 2019: 15–16). Bralstvu v letu 2024 je treba omeniti, da je bil porodniški dopust takrat zelo kratek in da se je v teku prvega desetletja s 105 dni podaljšal na 135 dni. Tako je bila marsikatere asistentka pred težko odločitvijo, komu oz. čemu dati prednost, kar so še otežile pičle možnosti otroškega varstva v vrtcih.

K povečanju števila žensk (na asistentski ravni) v osemdesetih in devetdesetih letih prejšnjega stoletja je prispeval tudi velik projekt »Mladi raziskovalci«, ki se je začel leta 1985 (v okviru Raziskovalne skupnosti Slovenije). Ta projekt je začel delovati v času, ko se je sestava študentske populacije že nagnila v prid ženskam in ko je že bila očitna večja uspešnost žensk kot moških na dodiplomskem študiju. Učinki tega projekta so vidni tudi v povečevanju deleža žensk v višjih nazivih v zadnjem desetletju.

3.2 Počasno vstopanje žensk na vodstvena mesta

Ena od občil značilnosti udeležbe žensk v znanosti je vertikalna segregacija, ki se ji FDV nikakor ni izognila, kar je glede na vse zunajznanstvene (strukturno-kulturne) in znotrajznanstvene (*male-biased science*) okoliščine razumljivo. Napredovanju žensk v znanstveni hierarhiji je z zamudo sledilo zasedanje vodilnih položajev: od začetka vodenja te ustanove do prve ženske na najvišjem položaju je minilo 42 let. Vendar se je že v devetdesetih pojavila tudi ženska slovnična oblika za »ženskega dekana«: dekanja.

Z delovnimi raziskovalnimi in voditeljskimi zmogljivostmi so se dokazale tudi tiste ženske, ki so bodisi ustanovile katerega od raziskovalnih centrov¹⁰ ali pa prevzele predstojništvo. V prvih treh desetletjih po letu 1966, ko je bil ustanovljen prvi raziskovalni center, sta bila ustanavljanje in predstojništvo centrov (skupaj 13 centrov) izključno v moških rokah. V zadnjih dveh desetletjih pa sta z »ženskim spočetjem« nastala dva žensko vodena raziskovalna centra,¹¹ poleg tega pa je v petih centrih (od skupno 23) prišlo do ženskega predstojništva.¹²

3.3 Feminizacija študentske populacije: od študenta do doktorice

Ko sta se politologiji v drugi polovici prvega desetletja priključili sociologija in novinarstvo, se je okrepila tudi feminizacija študentske populacije, ki je bila v začetku izrazito moška. Upadanje deleža vpisanih kakor tudi diplomiranih

10. V pregledu so upoštevani a) tisti centri, ki so delovali vsaj dve desetletji, in b) tisti, ki so (po razcepitvi enega v dva) začeli delati najkasneje v letu 2011.

11. Center za metodologijo in informatiko leta 1992, Center za socialno psihologijo pa leta 1994.

12. Prvič leta 1993 (Center za organizacijske vede, ki je obstajal do leta 1999, ko je bil združen s Centrom za proučevanje organizacij in človeških virov), potem pa: leta 1997 na Centru za politološke raziskave, 1999 na Centru za proučevanje družbene blaginje, 2001 na Centru za antropološke raziskave ter 2008 na Centru za družboslovno-terminološke in publicistične raziskave.

moških študentov kažejo tako letni¹³ kot izbrani podatki mejnih točk med desetletji v naslednjih dveh tabelah. Po dveh desetletjih delovanja FSPN so med vpisanimi prevladovale ženske, kar se je nadaljevalo do konca opazovanega obdobja (tabela 2). Primerjava spolno ločenih deležev med vpisanimi in diplomiranimi pa kaže na večjo uspešnost žensk pri študiju.

Tabela 2: Vpisani v 1. letnik po spolu in izbranem študijskem letu.

Študijski leto	M	Ž	Skupaj	M (%)	Ž (%)
1991/92	262	337	599	43,74	56,26
2001/02	302	702	1004	30,08	69,92
2011/12	330	565	895	36,87	63,13

Tabela 3: Diplomirani po spolu v letih 1963–2011.

Študijsko leto	vsi diplomirani	moški	ženske
1963/64	35	32 (91,4 %)	3 (8,6 %)
1971/72	14	10 (71,4 %)	4 (28,6 %)
1981/82	112	57 (50,9 %)	55 (49,1 %)
1991/92	70	26 (37,1 %)	44 (62,9 %)
2001/02	421	107 (25,4 %)	314 (74,6 %)
2010/11	816	188 (23,0 %)	628 (77,0 %)

Iz podatkov nedvoumno izhaja, a) da je postopna feminizacija do konca tretjega desetletja privedla do približne izenačitve obeh spolov med diplomiranimi in b) da se je v zadnjih dveh desetletjih pojavila izrazita asimetrija v korist ženskega spola med diplomiranimi. Izrazita feminizacija se kaže tudi pri magistrskem študiju, pri doktorskem pa je bila nekoliko šibkejša, vendar še vedno očitna. Med magistri v prvem desetletju ni nobene ženske, od leta 1972 do leta 2011 pa se je njihov delež povečeval, in sicer v odstotkih tako: 17,6 / 27,5 / 51,4 / 71,0; ali v številu od 6 izmed 28 do 496 od 698. Podobno, čeprav manj obsežno je tudi povečevanje deleža doktoric znanosti: prvi dve sta v drugem desetletju (8 %), v zadnjem pa je njihov delež 45,6 % (62 od skupno 136).

13. Vsi letni podatki so v elektronski evidenci na FDV. Podatki za eno leto se nanašajo na čas od 1. oktobra v prvem letu do 30. septembra v naslednjem letu. Zaradi obsežnosti so tu navedeni le mejni podatki po desetletjih.

3.4 Od tradicionalnih programov do vključevanja družbene neenakosti spolov v izobraževanje

Vključevanje družbeno-spolne dimenzije v družboslovno izobraževanje in raziskovanje se je v Sloveniji, zlasti na FDV, intenzivneje začelo konec sedemdesetih let 20. stoletja ter se v osemdesetih in devetdesetih še okrepilo.¹⁴ Očitno in odločno preusmerjanje na »žensko vprašanje« v raziskovanju in izobraževanju znotraj FSPN ni bilo enostavno – tako glede na znotrajakademske »objektivni svet« (Jogan 2022) kot z ozirom na prevladujoče urejevalne mehanizme družbenega reda nasploh v Sloveniji, ki so ga – kljub poudarjeni egalitaristični usmeritvi – v veliki meri določale »tradicionalne« vrednote o delitvi dela po spolu. Izhod iz tega stanja je bilo (delno) prikrito vključevanje novih tem v poučevanje in raziskovanje na področju utrjenih disciplin, zlasti sociologije družine in občesociologije. V tem procesu je bila nosilna katedra za sociologijo, katedra za politologijo pa je odpirala feministična obzorja v okviru antropologije.

Ko so nekatere učiteljice svoje spoznavno zanimanje usmerile na odnose med spoloma, so takšne teme pri moškem akademskem osebju veljale za tuje in ne dovolj resne za znanstveno raziskovanje; zato je že izražanje zanimanja zanje pogosto naletelo na posmeh, pa tudi zavračanje. Kako se je v pedagoškem procesu širila občutljivost za področje neenakosti spolov, kažejo podatki o vsebnosti te tematike v študijskih programih in načrtih.

3.4.1 Družbena neenakost spolov po programih in učnih načrtih na dodiplomski stopnji

Ob koncu prvega desetletja se je vprašanje spolov pojavilo le pri enem tradicionalnem¹⁵ splošnem predmetu (*Socialna in politična antropologija*¹⁶, Južnič). V drugem desetletju (1972–81) se mu je z omembo spola pridružila *Obča sociologija* (Klinar). Pri vseh drugih temeljnih predmetih za vse smeri študija pa v prvi dekadi ni zaslediti ničesar, celo pri nekaterih novih predmetih (npr. Socializem v sodobnem svetu) ne. Posebnih predmetov s težiščem na neenakosti spolov še ni bilo.

14. Že v začetku devetdesetih je bila do problematike spolov odprta Visoka šola za socialno delo, v drugi polovici devetdesetih pa se je raziskovanje in akademsko izobraževanje problematike spolov utrdilo tudi na sociološkem in nekaterih drugih oddelkih Filozofske fakultete v Ljubljani.

15. V analitske namene so predmeti razdeljeni v štiri kategorije: tradicionalni splošni predmeti, tradicionalni posebni predmeti, novi predmeti s težiščem na družbeni neenakosti spolov in novi predmeti z možno vsebnostjo neenakosti spolov. Zaradi prostorske omejenosti so navedbe izvedbe predmetov skržene na minimum.

16. Z zapisom v kurzivu so glede na večino predmetov tudi vidno izpostavljeni tisti, ki so v izobraževanje načrtno vnašali spolno občutljiv pristop.

V drugem desetletju tudi pri posebnih tradicionalnih socioloških predmetih (npr. Sociologija dela) ni ugotovljena vsebnost tematike spolov. Izstopajoča izjema je *Sociologija družine* (Boh), ki pa je bila vključena le v program študija sociologije pri Analitsko raziskovalni usmeritvi.

V tretjem desetletju (1982–1991)¹⁷ pri tradicionalnih splošnih skupnih predmetih, obveznih tako za vse študijske smeri kot znotraj posamezne smeri, še vedno ni najiti tematike spolov; pojavila pa se je pri dveh tradicionalnih posebnih predmetih, in sicer pri *Sociologiji znanosti in znanja* (Kirn), še natančneje pa je bila obravnavana pri *Sociologiji družine* (Boh, Renner). Med temeljnimi, splošnimi, skupnimi nikoli ni bilo predmeta, ki bi celovito obravnaval družbeno neenakost spolov.

So pa v tem desetletju vzniknili posebni štirje predmeti, ki so bili usmerjeni izključno v sociološko pojasnjevanje družbene neenakosti spolov, a so bili uvrščeni pod izbirne predmete in/ali izbirne seminarje. To so: *Žensko vprašanje v preteklosti in sodobnosti* (Jogan 1987/88); *Lik ženske v množičnih občilih* (Jogan in Šadl 1989/90); *Politična participacija žensk v Sloveniji* (Renner 1990/91); *Ženskost in moškost* (Južnič 1990/91).

Ti predmeti, še zlasti pa prva dva, so bili izrazito raziskovalno usmerjeni. Pritegnili so veliko študentk in študentov (ne le z matične, predvsem sociološke smeri študija) in spodbudili njihovo zanimanje za družbeno neenakost spolov, kar se je pokazalo v povečanem številu diplomskih del o različnih vidikih te tematike. Čeprav so bili po statusu nižje kot splošni predmeti, so ti seminarji omogočili, da se je tematika spolov pojavila v izobraževanju kot pozornosti vredna samostojna tematika, torej je dobila vrednost »resne« teme, čeprav so jo v tradicionalne programe v glavnem vnašale ženske. Vzpostavljena je bila zasnova za razvijanje spolno občutljivega izobraževanja in raziskovanja, na kateri se je lahko oblikovala »nadgradnja« v naslednjem desetletju.

V četrtem desetletju (1992–2001) pri skupnih tradicionalnih (splošnih) predmetih ni sledi o vnašanju problematike spolov, razen pri dveh že omenjenih predmetih (*Socialni in politični antropologiji* ter z nekaj drobcami pri *Obči sociologiji*). Pri nekaterih tradicionalnih posebnih predmetih (*Sociologija dela*, *Prostorska sociologija*, *Politične stranke in interesne skupine*) v študijskih načrtih ni nikakršnega znamenja, da bi bila pozornost usmerjena tudi na spolno neenakost. Verjetno je vsaj minimalna pozornost tej tematiki namenjena pri *Sociologiji organizacij* (Mesner Andolšek, Kanjuo), izraženo ukvarjanje z razliko in neenakostjo spolov

17. V tem času je bila struktura predmetnika taka: prvi dve leti splošni skupni predmeti, 3. in 4. letnik po smereh in znotraj smeri usmeritve: Sociologija najprej s tremi smermi, v štud. letu 1984/85 pa se ji je pridružila nova smer – Družboslovna informatika (več v prispevku I. Svetlika).

pa je pri predmetu *Socialna demografija* (za analitsko usmeritev in za kadrovskega menedžment: Šircelj) ter pri *Sociologiji in politologiji vojske* (Jelušič, Garb).

V tem obdobju se je občutno povečalo število novih predmetov, vendar je vsebnost neenakosti spolov ugotovljena le pri treh¹⁸ (od izbranih domnevnih dvanajstih, ki pa ne predstavljajo vseh predmetov te kategorije): *Sociologija vsakdanjega življenja* (izbirni predmet za sociološko smer, Rener); *Sociologija spolnosti* (sociološki seminar, Bernik, Godina, Hlebec) in *Nova političnost* (politološki izbirni, I. Lukšič).

V teku četrtega desetletja se je kot izbirni ves čas izvajal nov predmet s težiščem na družbeni neenakosti spolov; sprva se je imenoval *Sociologija odnosov med spoloma* (Jogan), od 1996/97 pa *Sociologija spolov* (1997/98, Jogan, Šadl). Kot izbirni seminarji so se izvajali: *Seksizem, telesnost, čustvenost* (Jogan in Šadl 1992/93), *Socialna zgodovina žensk v Sloveniji v prvi polovici 20. stoletja* (Rener 1998/99, 99/2000) ter *Feminizem in sociologija* (Rener 2000/01).

V petem desetletju (2002–2011) je z uvajanjem bolonjske reforme dodiplomskega študija prišlo do sprememb tako v številu programov in predmetov (ter njihovih obsegov) kot tudi v vsebinskih usmeritvah. Do uvedbe 12 univerzitetnih bolonjskih študijskih programov 1. stopnje (s 1. letnikom v štud. letu 2005/06) je študij potekal po nekoliko spremenjenem načrtu iz prejšnjega desetletja. Razmeroma jasna disciplinarna razmejitev, utemeljenost in specifična usmerjenost posameznih nosilnih programov in smeri se je s popolno uvedbo bolonjske reforme (v štud. letu 2008/09) razkrojila v množico programov (oziroma načrtov) z visoko stopnjo dvojne izbirnosti (po sidrnih in programskih izbirnih predmetih). Leta 2005 je FDV imela potrjenih (akreditiranih) 29 programov 2. stopnje,¹⁹ v štud. letu 2009/10 je bil prvi vpis v drugo- in tretjestopenjske programe.

Tradicionalni (splošni) predmeti v glavnem ostajajo v okvirih »čiste« znanosti. Med predmeti z vključenim vidikom spolov pa je prišlo do sprememb: na prvem mestu (čeprav s skromnim deležem) je *Obča sociologija* (ki pa nima več statusa temeljnega predmeta za vse programe, temveč je izbirni predmet, Bernik). Po bolonjski reformi ima predmet *Uvod v sociologijo* (Makarovič, Šadl in Igljič) vključenih nekaj vidikov družbene neenakosti spolov, študijski načrt predmeta *Teoretska sociologija* (Bernik) pa podobno kot večina drugih ne vsebuje ničesar

18. Nekaj domnevno »okuženih« načrtov, ki so bili v tem desetletju izvedeni seminarsko, v arhivu ni bilo mogoče najti (po oceni pregledovalke Larise Lavrenčič). To so: Sociološki vidiki rodnostnega vedenja (Černič Istenič 1997/98, 2000/01), Sociološki in psihološki vidiki prostega časa (Černigoj Sadar 1995/96) ter Družina in socialni problemi (Rener 1995/96).

19. V tem pregledu so upoštevani samo predmeti, ki so vključeni v univerzitetne študijske programe.

v zvezi z družbeno neenakostjo spolov. Do spolne neenakosti je odprt načrt za predmet *Socialna in politična psihologija* (Miheljak, Mencin Čeplak, v nekaterih programih izbirni sidrni), podobno značilnost (v manjšem obsegu) kaže načrt predmeta *Socialna in politična antropologija* (Godina, Šterk, priporočen fakultetni izbirni predmet). *Morebiti lahko k vsaj delno odprtemu načrtu do spolne neenakosti prištejemo še predmet Temelji prava* (Rajgelj, Cerar).

Načrti mnogih drugih splošnih predmetov – tako pred bolonjsko reformo kot po njej – ne vsebujejo tem o družbeni neenakosti spolov. Pri tradicionalnih posebnih predmetih je zanimivo preveriti, ali je zamenjava nosilne osebe glede na spol prinesla kakšne novosti. Prvi predmet, ki daje pritrtilni odgovor na to vprašanje, je *Sociologija dela* (Kanjuo Mrčela, izbirni v različnih programih). Predmet *Socialna demografija* (Šircelj), katerega študijski načrt je v letih 06/2005 in 07/2006 vseboval nekatere teme v zvezi s spolno razliko in neenakostjo, je bil z bolonjsko reformo ukinjen. Študijski načrti različnih drugih tradicionalnih posebnih predmetov pa bodisi ne vključujejo tematike spolov ali pa je vključujejo zelo malo (Mesner Andolšek, Jelušič, Garb).

V tem desetletju se je pred bolonjsko reformo in po njej povečalo število novih predmetov s težiščem na družbeni neenakosti spolov (ki so različno izbirni), hkrati je prišlo do vsebinske razširitve (z vključitvijo tematike istospolno usmerjenih) in do razširitve na nova disciplinarna področja (komunikologija, politologija). Že utečeni izvedbi predmeta *Sociologija spolov* (Šadl) so bili dodani: *Sociologija spolov in emocij* (Šadl, fakultetni, priporočeni); *Spolna dimenzija človekovega razvoja* (Rener); *Uvod v gejevske in lezbične študije* (Rener, Mencin Čeplak in Kuhar, programski izbirni); *Ženski žanri in politike spolov* (Luthar, Pušnik); *Politika, spol in emocije* (Šadl, programski izbirni), *Ženske in politika* (Krašovec) ter *Politologija seksuacije* (Balažič).

Med množico novih predmetov (za katere se je domnevalo, da bi lahko vključevali tudi spola) jih je le nekaj, katerih študijski načrti kažejo na vsebnost neenakosti spolov. Neposredno je to opazno pri predmetih *Sodobne družbe* (Bernik) in *Nova političnost* (I. Lukšič). Posredno pa lahko o vsebnosti družbene neenakosti spolov sklepamo pri predmetih *Sociologija spolnosti* (Bernik, Hlebec, seminar), *Sociologija vsakdanjega življenja* (Rener), *Sociologija socialne politike* (Kolarič, Kopač) in *Socialna gerontologija* (Hlebec).

Množica drugih predmetov, ki so po vsebini usmerjeni v sodobne družbene procese, pa glede na študijske načrte ne kaže vsebnosti spolne dimenzije (niso engendered). Poleg predmetov, ki so navedeni za četrto desetletje, so to na primer še²⁰ predmeti *Evropska javna sfera*, *Mednarodne organizacije*, *Evropske*

20. Navedeni so le tisti izbrani predmeti, katerih študijski načrti so bili pregledani na podlagi predhodne domneve o možni vsebnosti. Naj na tem mestu prosim vse nosilke in nosilce

institucije, Politična participacija, Sociologija družbenih sprememb, Evropsko varstvo človekovih pravic (vsi v programu Evropske študije), Kadrovski menedžment, Socialna izključenost in politike vključevanja.

Ob koncu predstavitve vsebnosti spolne dimenzije na dodiplomski stopnji študija je upravičeno spoznanje o tem, a) da so redki moški pedagogi – z nekaj izjemami – oplajali »resno« znanost o človeku in družbi z razlagami, ki upoštevajo oba spola, ter b) da so spolno občutljivo obravnavo bodisi v ustaljene in utrjene bodisi v nove predmete in z novimi predmeti praviloma vnašale predvsem ženske nosilke.²¹ To se kaže tudi v izrazito asimetrični spolni razporeditvi mentorskih vlog pri diplomskih in magistrskih nalogah,²² ki se ukvarjajo z družbeno neenakostjo spolov.

3.5 Diplomske naloge po mentoricah in mentorjih

Posledice postopnega vdiranja spolno označenih vsebin v izobraževanje na dodiplomski ravni so vidne v pregledu diplomskih nalog po mentoricah in (bolj redko po) mentorjih. Ti podatki kažejo, kako se je povečevalo zanimanje za to tematiko, kako je bilo tovrstno (mini) raziskovalno delo spolno neenako vodeno in kako se kopičenje prenaša od začetne nosilke na širši krog mentoric.

Seznam diplomskih nalog na temo spolne neenakosti sega le v štiri desetletja (1971–2011), kajti v prvem desetletju²³ na VŠPV in FSPN ni bilo niti ene vsebinsko tako naravnane naloge. V naslednjih desetletjih pa se je število nalog in mentoric povečevalo. V drugem desetletju (1972–1981) je bilo 16 nalog pri eni mentorici (M. Jogan), v tretjem desetletju (1982–1991) je bilo pri njej 39 nalog in 10 še pri dveh mentoricah (M. Ule – 9, A. Židan – 1).

V četrtem desetletju (1992–2001) je bila največkrat mentorica M. Jogan (65 študentom in študentkam od skupno 117), sledila ji je T. Rener (31), od enega do šest mentorstev pa so imele še M. Ule, N. Černigoj Sadar, M. Bučar, M. Črnič Istenič, V. Godina, A. Kanjuo Mrčela, M. Košir, D. Mesner Andolšek, A. Židan.

predmetov, katerih študijski načrti ne kažejo vsebnosti spolov, upoštevajo pa to tematiko pri izvajanju predmetov, da avtorico pregleda s tem (natančno) seznanijo.

21. V vsebinske vidike se v tem pregledu ne spuščamo; za takšno vrednotenje bi bile potrebne poglobljene analize vsebine celotnih izvedb posameznih predmetov, vključno z obvezno literaturo.
22. Zaradi zelo skrčenega prostora ni mogoče vključiti predstavitve podobnih tendenc razvoja tako na magistrskem študiju kakor tudi pri mentoriranju magistrskih del (kar sicer vsebuje obsežna študija).
23. Ker se je študij sociologije kot samostojnega poklica začel na Filozofski fakulteti (1960), je v tem obdobju na Oddelku za sociologijo že bilo nekaj takšnih diplomskih nalog, med drugimi tudi naloga avtorice tega prispevka.

V zadnjem desetletju (2002–2011) se je število nalog izjemno povečalo (274), zlasti na študiju sociologije (skoraj dve tretjini nalog), kjer so prve tri najbolj »produktivne« mentorice imele skupaj 126 mentorstev (A. Švab – 59, A. Kanjuo Mrčela – 35, T. Rener – 32).

O postopnem vključevanju moškega akademskega osebja v mentorsko vlogo govore naslednji podatki: v drugem desetletju sta bila 2 mentorja, v tretjem (1982–1991) so bili 3, v četrtem jih je bilo 12 in v zadnjem kar 33 (2001–2011). Po osebah pa je na prvem mestu S. Južnič (sedem nalog), sledita mu A. Debeljak in V. Miheljak (vsak s po štirimi nalogami), večina drugih pa z enim ali dvema mentorstvom. Če primerjamo skupno vključitev žensk v mentoriranje diplomskih nalog o družbeni neenakosti spolov v obdobju 1972–2011, je njihov delež devetkrat višji kot delež moških (v zadnjem desetletju se je mnogokratnik zmanjšal na osemkrat).

Ob tem procesu lahko rečemo »*eppur si muove*«, kar velja (s časovnim zamikom) tudi za podiplomski študij. Pregled magistrskih in doktorskih nalog kaže, da je zanimanje zlasti za sociološke vidike družbene neenakosti spolov raslo od spodaj navzgor, in tako je v pol stoletja od skupnega števila 275 doktorskih disertacij na FDV le sedem težiščno usmerjenih v temo neenakosti po spolu, pri treh pa je delno spoznavna pozornost namenjena tudi tej temi. Razen ene izjeme so se težiščno s to tematiko ukvarjale izključno ženske.

4 Sklep: v sociološkem izobraževanju je že mesto za človeka ženskega in moškega spola

Ta sociološko-zgodovinski prispevek nudi prvi spolno občutljiv delni vpogled v prvih pet desetletjih razvoja FDV s težiščem na pedagoškem procesu. Rezultati analize vsebine relevantnih pisnih virov od začetka (1961) do izteka pol stoletja omogočajo spoznavanje dinamike vključevanja večdimenzionalnega »ženskega vprašanja« predvsem v izobraževanje. To je na predhodnici današnje fakultete v začetku potekalo brez pomembne vsebnosti sociologije, ki se je sredi 20. stoletja v svetovnem okolju širila kot čista, politično in vrednotno neobremenjena znanost ter podobno kot druge družboslovne discipline nastajala in učinkovala kot moško pristranska disciplina. Pretežno tako usmerjena sociologija je že pred koncem prvega desetletja postala ena glavnih nosilk razvoja na pedagoškem in raziskovalnem področju Fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo.

Družbena neenakost spolov z očitno diskriminacijo žensk pa v tistem času v glavnem toku sociologije kot znanosti še ni bila upoštevana in dojeta kot znanstveno relevanten pojav, kar se je začelo popravljati šele proti koncu 20. stoletja. Prenašanje sociološkega znanja je na Slovenskem potekalo v razmerah, v katerih

so že bili ustvarjeni prvi nujni pogoji za odpravljanje diskriminacije žensk. Krepitev emancipativnih procesov v zgodnji samoupravni socialistični družbi je potekala vzporedno z razkrivanjem diskriminacije in institucionalnimi ukrepi za izboljšanje položaja žensk, z njihovim množičnejšim vstopanjem na univerzo ter z vključevanjem v znanstvenoraziskovalno delovanje; k oblikovanju žensk kot subjektov razvoja in h krepitvi politične moči žensk je v svetovnem okviru s priporočenimi ukrepi prispevala tudi Organizacija združenih narodov, posebej z desetletji za ženske. Spremembe položaja žensk so bile v slovenski družbi že tako množično ponotranjene, da jih tudi sprememba družbenopolitičnega sistema s težnjo po repatriarhalizaciji (Jogan 2001: 210–214) ni bistveno razrahljala.

V takšnih domačih in svetovnih okvirih lahko dojemamo tudi polstoletni razvoj sociologije in drugih ved na FDV s poudarkom na sociološkem izobraževanju. Vpogled skozi spolno občutljiva sociološka očala v polstoletno zgodovino izobraževanja in raziskovanja na tej fakulteti zanesljivo kaže: a) da so izjemno redki moški pedagogi oplajali znanost o človeku in družbi z razlagami, ki upoštevajo ženski in moški spol, b) da so bili temeljni predmeti (zlasti obvezni skupni za vse smeri študija, pa tudi posebni) pretežno tradicionalno vsebinsko usmerjeni z vključeno androcentrično interpretacijo objektivnega sveta in c) da so spolno občutljivo obravnavo v pedagoški proces praviloma vnašale ženske z novimi izbirnimi predmeti, medtem ko so v zelo omejenem obsegu to počele pri rednih splošnih in posebnih predmetih. Za poglobljanje vednosti o razvoju integralnega sociološkega izobraževanja pa bo v prihodnje potrebno še vsestransko raziskovanje na FDV in v drugih akademskih okoljih.

Literatura

- Bagilhole, Barbara (1994): *Being Different is a Very Difficult Row to Hoe: Survival Strategies of Women Academics*. V S. Davies, C. Lubelska in J. Quinn (ur.): *Changing the Subject: Women in Higher Education*: 15–28. London: Taylor & Francis Ltd.
- Benokraitis, Nijole V., in Feagin, Joe R. (1995): *Modern Sexism: Blatant, Subtle and Covert Discrimination* (2. ed.) Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall.
- Delamont, Sara (2003): *Feminist Sociology*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.
- Evetts, Julia (1996): *Gender and Career in Science and Engineering*. London: Taylor & Francis Ltd.
- Harding, Sandra, in McGregor, Elizabeth (1996): *The Gender Dimension of Science and Technology*. Paris: UNESCO (UNESCO World Science Report).
- Hornby, Pat, in Shaw, Sue (1996): *Women in Management Education: The Token Topic?*. V L. Morley, V. Walsh (ur.): *Breaking Boundaries: Women in Higher Education*: 78–89. London: Taylor & Francis.

- Hofman, Ana (ur. 2017): Znanost brez mladih. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Jogan, Maca (1978): Sociologija reda. Maribor: Založba Obzorja.
- Jogan, Maca (1990): Družbena konstrukcija hierarhije med spoloma. Ljubljana: Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo.
- Jogan, Maca (1997): Položaj znanstvenic v Sloveniji. Ljubljana: FDV (raziskovalno poročilo).
- Jogan, Maca (2001): Seksizem v vsakdanjem življenju. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Jogan, Maca (2006): Enakost žensk in moških v znanosti in raziskovanju kot sestavina zavesti in cilj (političnega) delovanja na različnih področjih. V D. Mladenec (ur.): Enakost žensk in moških v znanosti in raziskovanju v Sloveniji: 20–83. Ljubljana (raziskovalno poročilo).
- Jogan, Maca (2014): Sociologija in seksizem. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Jogan, Maca (2016): Transdisciplinarnost in ženske študije. V Z. Mlinar (ur.): Kakšna sociologija za kakšno družbo?: 199–203. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- Jogan, Maca (2019): Pisma. Ljubljana: Samozaložba.
- Jogan, Maca (2022): FSPN: osvajanje moške trdnjave. V T. Kamin in dr. (ur.): 60 let kasneje: UL FDV od A do Ž: 144–146. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV.
- Jogan, Maca (2023): Na dvorišču poganov. Katoliška cerkev in družbeno zlo. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV.
- Kettle, Jane (1996): Good Practices, Bad Attitudes: An Examination of the Factors Influencing Women's Academic Careers. V L. Morley in V. Walsh (ur.): Breaking Boundaries: Women in Higher Education: 52–66. London: Taylor & Francis .
- Lerner, Gerda (1986): The Creation of Patriarchy. New York: Oxford University Press.
- Parsons, Talcott (1956): Family. Socialization and Interaction Process. London: Routledge & Kegan Paul Ltd.
- Reiner, Tanja (1997): Slovenia. V C. Krops (ur.): European Women's Studies Guide: 177–179. Utrecht: WISE.
- Siemienska, Renata (1992): Academic Careers in Poland: Does Gender make a Difference?. Higher Education in Europe, XVII (2): 60–84.
- Sommerville, Margaret, R. (1995): Sex and Subjection: Attitudes to Women in Early - Modern Society. London, New York Sidney, Auckland: Arnold.
- Stolte-Heiskanen, Veronica (ur.) (1991): Women in Science. Oxford, New York: Berg Publishers Limited.
- Ule, Mirjana, Šribar, Renata, in Umek Venturini Andreja (ur.) (2013): Ženske v znanosti, ženske za znanost. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV.
- Ušeničnik, Aleš (1910): Sociologija. Ljubljana: Katoliška bukvarna.
- Wenneras, Christine, in Wold, Agnes (2004): How to survive in medical science. V B. Evengard (ur.): Women in White: 8–35. Stockholm: Stockholm County Council.

Podatki o avtorici

zasl. prof. UL **Maca Jogan**

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede

Kardeljeva pl. 5, 1000 Ljubljana, Slovenija

E-mail: maca.jogan@fdv.uni-lj.si